

KOROMPAY H. JÁNOS

ARANY, REVICZKY ÉS A KÖLTŐI BEAVATÁST KÉRŐ LEVELEK*

A húszéves Reviczky Gyula 1875 végén küldte el Aranyak huszonegy versét, választ azonban nem kapott. Ahhoz, hogy feltevéseket tehessünk e megmagyarázatlan, sőt, Komlós Aladár szerint érthetetlen kérdés¹ tisztázása céljából, fel kell vázolnunk annak történeti kontextusát. Most, hogy a levelezés szempontjából az egész életműre, pontosabban a fennmaradt és számunkra ismertté vált anyagra rátekintésünk lehet, célszerű az 1857 és 1881 közötti negyedszázad hasonló, költői beavatást kérő leveleit és az ezekre adott válaszokat áttekinteni, hogy ezekhez viszonyítva vizsgálhassuk meg problémánkat.²

I. *Kisebb költeményeinek* megjelenése (1856) után, nagyörösi tanárságának második felében, Arany többször is panaszkodott Tompának új és hálásnak nem nevezhető feladatairól. Először, 1857-ben így: „Néha Marikovszky Gábor, vagy más cseperedő poeta is megtisztel zsege munkáival, hogy nézzem át s bíráljam meg: de engem ez se gyújt Kazinczy-örömmre. Nem látom az »istenfiakat« – milyenekről a halhatatlan öreg álmodott, kik átvennék a jövőt.”³ A kezdők jelentkezése, vagy azoké, akik már publikáltak, sőt – mint Marikovszky (1835–1872), a fiatal tanár – már egy kötetet is megjelentettek,⁴ először jóleső elismeréssel tölthették el a kért véleményt megfogalmazni s a remélt tehetségeket biztatni készülő Aranyt, aki egyszersmind választott és megtett útja jóváhagyását és folytatását is remélhette az ifjabbaktól, az irodalmi élettől pedig, egyebek között, egy olyan Kazinczy-társaságot, amely a kritika tekintélyét tudná visszaadni.⁵ Mindazonáltal, amint a lapokból, az így megkapott kéziratokból is megtapasztalhatta azt, amit

* A tanulmány az OTKA K 60.635 sz. támogatásával folytatott, *Arany János kritikai kiadása* című kutatás keretében készült. A szövegközlésben és a jegyzetek rövidítéseiben is a kritikai kiadás köteteit követjük.

¹ KOMLÓS Aladár, *Reviczky Gyula*, Bp., Művelt Nép, 1955, 27.

² Hadd mondjak köszönetet Császtvay Tündének segítségéért s az általa sajtó alá rendezett, REVICZKY Gyula *Összes verseit* tartalmazó kritikai kiadás (Bp., Argumentum Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2007, I–II) akkor még kéziratban levő jegyzeteinek tanulmányozásáért.

³ Tompának, 1857. dec. 29. *AJÖM* XVII, 141, 742. „De én még sokáig nem szeretnék dimittáltani, mind gyermekeim miatt, mind hogy a’ ti fényeiteket láthassam, lelkes Istenfiak.” Kazinczy 1826. máj. 23-i, Toldynak írt levele (*KazLev.* XX, 27).

⁴ MARIKOVSKY Gábor *Száz költemény* c. kötete (1856) Sárospatakon, *Költemény füzet* c. könyve (1859) Kecskeméten jelent meg.

⁵ Salamon Ferencnek, 1857. nov. 20. *AJÖM* XVII, 116.

később az *Irányokban* megfogalmazott: „minden igyekezet a lyra felé fordul, minden babér innen mosolyog, ez a költői becsvágynak egyetlen célpontja, az ifjú ábrándok ne-
továbbja”,⁶ s azt is, hogy „jelen túlnyomó lyrai hangulatunkat nagy részben Petőfi ra-
gyogó sikeréből kell származtatnunk, kit, tudva nem tudva, akarva nem akarva, mindenki
utánoz.”⁷ Egyoldalúság és az eredetiség hiánya: gyakori fenntartásai lesznek kritikáinak.

Nehéz feladat elé állította azonban, hogy ezt tudatosítsa a hozzá fordulóknak. 1858-
ban kérdezi barátjától: „Küldöznek-e te hozzád a süldő poéták annyi rossz verset, mint
hozzám? Én nem tudok mit tenni az istenadtákkal. Nem válaszolni, haragusznak, ke-
vélynek mondanak; válaszolni és dicsérni: nem visz rá a lélekismeret; nem dicsérni,
igazat mondani: egy egész generatio ellenem bőszi. De azért én leginkább mégis az
utolsót választom. – Én nem tudom, honnan szedte egykor Kazinczy az »istenfiakat«:
most a legtöbb... majom!”⁸ A hangnem itt, a szaporodó tapasztalatok által, már erősebb:
a „cseperedő” jelzőből „süldő” lesz, a „zsenge” szóból pedig kategorikus „rossz”, a nagy
elődhöz hasonló várakozás pedig nagy csalódással jár: lángész helyett a remekműveket
majmolók jelentkezik.

A Tisza Domokosnak adott kurzust kivéve nem ismerünk 1858 előtti kritikát Arany
levelezésében. Ezek vagy elvesztek (bár válaszait, a szigorú bírálat esetében is, erekle-
ként igyekeztek megtartani), vagy nem is íródtak meg, vagy kommentárjainak némelyike
esetleg szóban hangozhatott el; a „leginkább” szó, úgy látszik, inkább szándékot, mint
megvalósulást jelenthetett. Pedig az egyre kevésbé kívánt helyzet mind gyakoribbá vált:
„Mert tudnod kell, hogy én mindjárt-mingyárt kapok a postán, ismeretlen celebritásoktól
egy egy nyaláb verset, hogy bíráljam meg, azaz mondjam ki szerzőikre a halhatatlanság
anathemáját.”⁹

A legkorábbi felidézhető eset a nagyszalontai Szathmáry Elek levele volt, aki 1858
őszén küldte el három versét (*Kis húgomnak, Rajnohán, Egy agg olasz*) a következő
sorokkal:

„Tekintetes Úr!

Pár szóval határozom fölöttem; ha látja ezen pár kísérletből hogy még valaha válhat-
nék belőlem valami, úgy jó, kettőzött erővel s örömmel fogom megkezdett pályámat
folytatni, hogy gyakorlat által pótoljam ki az érzett hiányokat.

Hazámnak ha idővel csak egyetlen egy jó darabot adhatnék is, célom elértem; mert
én nem sóvárgok azon, annyiaktól imádott dicsőség után; előttem csak hón szeretett,
elnyomott hazám áll. –

Legyen szives a Tekintetes úr ítéletét felettem minél előbb kimondani; mert ha belő-
lem csak középszerű versfaragót sem jósolhat, úgy Isten hozzád költészet, nem hányom
falra a borsót, igyekezek más pályán [!] hatni.

⁶ SzF I, I, 26. sz. 1861, 401. *AJÖM* XI, 154.

⁷ SzF I, I, 26. sz. 1861, 403. *Uo.*, 156–157.

⁸ *Tompának*, 1858. szept. 29. [és okt. 6.] *AJÖM* XVII, 232.

⁹ *Tompának*, 1859. ápr. 17. *Uo.*, 296.

Ezer bocsánatot kérek hogy alkalmatlankodtam. – Isten velünk! Maradok

alázatos szolgája
Szathmáry Elek”¹⁰

Hogy nem ez volt az első ilyen kérés, Arany Ercseyhez írt levele is tanúsítja: „Poéták-ról beszélve, ismersz-e te valami Szatmári Elek nevű fiatal embert? Szalontáról dátált [!] levelében néhány verset küldött az hozzám, hogy bíráljam meg, nemcsak, hanem törjek pálczáat fölötte: lesz-e belőle jó költő, vagy soha? Efféle zaklatás nálam megszokott dolog, s én nem is szoktam mindre válaszolni, ennek ha tenném, az nem a versek jóságáért (mert biz azok üres forma gyakorlatok, melyekből, Bánk-bán szavaival élve: »az ördög ássa még ki« lesz-e írójokból valaha költő) – hanem a netaláni patriotismus iránt való tekintetből történhetnék.”¹¹ Nem tudjuk, inkább sejtjük, hogy ez a feltételes mód nem vált valósággá. A rövid kritikából kiderül, hogy Arany már ekkor „zaklatás”-ként fogadta a gyenge versek alapján meghozandó, végleges döntés elé állítást: inkább szeretett, pedagógusként, további erőfeszítésre buzdítani. Kétségbe vonta a jelen lezárhatóságát s inkább a meg nem ítéltető jövőre hivatkozott, hallgatása viszont, a jelölt szempontjából, kétségtelen értéktételnek számított.

1859-ben Almási Balogh Tihamér (1838–1907) megjelenésre váró beszélygyűjteményét küldte el volt tanárának. A „rövid, de őszinte” vélemény három oldalnyi elemzést jelent – amelynek középpontjában a költői igazság megoldatlan kérdései és a kompozíció hiányai állanak –, és így zárul: „de ki vár kezdőtől (nem veszi rossz néven, ha első könyve kiadásakor így nevezem) tökéletest? Ha tetszik, és jó móddal teheti, javíthat is még rajtok. Szívesen átvállalnám a keresztapaságot: de talán az én szavam ily szakban nem is lenne tekintély. Egy regény v. beszélyíró jobban illik e szerepre. Szokás nálunk úgy is, ha valaki valamiről ítéletet mond, azt kérdeni, mit mutathat fel azon szakban? Ön se tekintse véleményemet egyébnek pusztá véleménynél, mely épen úgy lehet hibás, mint akárki fiáé.”¹² A tanár rokonszenve hajlott volna a keresztapaságra (ami itt a jóváhagyáson kívül talán ajánló sorokat is jelenthetett), az irodalmi szokás azonban nem találta volna ezt hitelesnek, elfogultság, pedagógiai érzékenység és igényesség e csendes ütközetében, amely a tekintély primátusáról való lemondással, annak másra való áthárításával és közönséges olvasói értelmezés képviselésével ért véget. A kritikus megengedte saját, teljes meggyőződéssel előadott bírálatának kétségbevonását, viszont, ezzel párhuzamosan, maga a – már másodszor csak feltételes módon említett – keresztelő sem történt meg.

Csillag (vagy Becskerek, eredeti nevén Thüringer) Márton ugyanez évben történő látogatása azt tanúsítja, hogy szóbeli bírálatokra is kerülhetett sor. „Kapom a csomó verset, forgatom, erősen majmolja Petőfi gyengéit. [...] Én tanácsolám, hogy miután némi tehetséget látok, próbáljon barátja <n.> egy kis önállóságra tenni szert, mert két Petőfi nem lehet, nem is lesz. Azzal elment az ifju, de verseit nálam hagyta [...]. Hanem hetek

¹⁰ *Uo.*, 238–239.

¹¹ 1858. okt. 29. *Uo.*, 241.

¹² 1859. jan. 21. *Uo.*, 270.

múlva ír Tul a dunáról egy levelet »Becsikereki Márton« név alatt, melyben mennyire földre kér, hogy bíráljam meg verseit, küldjem haza, s mindenkinek felett mondjam ki, hogy ő poeta, mert ő az akar lenni [...]. Nem feleltem rá, – magam is féltetni kezdém a fiatal embert, hogy baja van. Idő múlva kapok egy új levelet, de egész más hangon. Szó sincs többé az én bírálatomról. Lóháton beszél. Elmondja, hogy ő még az őszön Vahot I.[m-ré]nél járt, s átaladott neki egy csomó verset. Vahot válaszolt neki, lapját is megküldte, de ő nem volt honn, más ember kezébe került s attól csak most kapta meg mind a levelet, mind a lapokat. A levél a legmagasztalóbb kifejezésekkel írva, a lap első száma az ő verseit hozza, ajánlat mellett. Tehát tőlem csak azt kéri, küldjem haza nálam hagyott verseit. Vahot már öbelőle embert farag.”¹³

Csillag Márton újbóli jelentkezése azonban nem ezt bizonyította: „Hanem kérem tisztelt Urambátyám, egy kis figyelmet ne sajnáljon reám fordítani, mert hiába egy értelmes egyén utbaigazítására nagy szükségem van. Jelenleg bátorkodom egypár költeményt küldeni – oly végből, hogy azokat legyen szives áttekinteni, és bírálati jegyzetekkel kísérvé hazaküldeni.”¹⁴

Az „értelmes egyén”-nek titulált Arany, minekutána vörös plajbásszal megjelölgette az elküldött kéziratokat (*A késő sejtalem, Hah mi szörnyü..., Nem kell nekem..., Óriási sziklahegyként...*), a következőképpen válaszolt: „Bajos nekem Ön verseire őszinte ítéletet mondanom. Ön már fellépett, s a szerkesztő, kivel érintkezésben van, úgy mutatta be a közönségnek, hogy ha én gáncsolnék valamit költeményein, Ön azt nem őszinte és igaz ítéletnek, hanem egy koszorút féltő (!) vén poeta aggatódzásának volna hajlandó venni. De mivel akarja, hogy »ne sajnáljak rá egy kis figyelmet fordítani«, ime teszem, s igazat mondok, habár ez által ön hajlandóságát kockáztatnám is.”

Mint az előző esetben, itt is az (ismételten hangsúlyozott) „őszinte” szó jellemzi a bírálat kezdetét, azonban egészen más helyzetben; a levél az „igaz ítélet” és az „igazat mondok” választását valósítja meg, annak egyetlen fennmaradt ekkori illusztrációjaként, a nemzedékbeli különbséget is vállalva, egy már megtörtént beavatás ellenében, és azt keményen felülbírálván. A Tompának vázolt „[n]em válaszolni” – „válaszolni és dicsérni” – „nem dicsérni, igazat mondani” hármas útján, a számunkra elérhető dokumentumok alapján úgy látszik, a másodikra valóban nem született példa, de – nyilván több okból fakadóan – nem a harmadik, hanem az első, a hallgatásé dominált. A Csillag Mártonnak írt kritika azért is fontos, mert a Tisza Domokosnak írt levelekben és az iskolai javításokban, sőt az 1860-as évekbeli *Szerkesztői üzenetekben* egyaránt megnyilatkozott negatív ideál összegezésének tekinthető: mit kell kerülni a költészetben?

„Mindenek előtt kimondom, hogy Ön nincsen költői dispositio és tehetség nélkül. De ez nem elég. A tehetséget művelni kell. Nem csupán a külforma és költői nyelv <elsaját> iskolázását értem ezen: hanem főleg ama nehéz mesterséget, hogy a költő tudja megválasztani, mit kelljen mondani, mit nem; tudjon erőt őszhanggal párosítani költeményeiben. Az a sekély áradozás, mikor egy parányi gondolat a minden napi szavak, frázisok, köz-

¹³ Tompának, 1859. ápr. 17. *Uo.*, 296–297.

¹⁴ 1860. júl. 16. *Uo.*, 413.

helyek (loci communes) egész tengerében van föleresztve: az még nem költészet. Így például, »Késő sejtelem« című hosszú költeményében egyetlen új, – de még csinosan kifejezett régi gondolatot, sőt képet sem talállok. Teljesen meghiszem én, hogy Ön az abban panaszkodó kinokat mind átérezte, hogy tehát szívből fakadt a költemény: de érzeni nem elég, ki is <tu> kell tudni fejezni, mégpedig nem úgy, a mint közbeszédben elso-pánkodná az ember, hanem költőileg. Olvassa el Ön Petőfi »Tündéralom« című költeményét, s utána a magáét: és ha nem veszi észre a kifejezésbeli különbséget: hogy amott minden új, eredeti, gazdag képekben, és költői fordulatokban; itt minden köznap, elkopott, sekély: úgy nincs annak lehetősége, hogy én Önnek tanácsokat adjak. [...] Ha Ön nem azok olcsó dicséretén kap, kik a dologhoz keveset, vagy semmit sem értenek, – <akkor> használja tanácsomat; írjon több gondolddal, mind a külsőt: rhythmust, nyelvet, metricát, rímet illetőleg; mind a bensőt tekintve; akkor lehet az, a mi óhajt lenni. De ha netalán már czélnál hinné magát, azzal mutatom meg iránta jóakaratomat, miszerint kimondom, hogy csalatkozik.»¹⁵

Arany Tisza Domokost is figyelmeztette, hogy versének „egyes képei, szólásai szinte hatalmas reminiscenciákra mutatnak” a *János vitézzel* és a *Daliás időssel*;¹⁶ „a versírói locus communisoknak” és a Petőfire való reminiscenciáknak bírálatát pedig a diákok verseiről készített észrevételekben fogalmazta meg, amelynek leg súlyosabb kifogása az, hogy „százszor elmondott dolgok vannak újra elmondva”.¹⁷ „Szabadúljon a visszaemlékezésektől más költőkre”¹⁸ – tanácsolja a Szépirodalmi Figyelőben; „Petőfi-reminiscenciák” – ró meg ugyanott egy másik önjelölt költőt.¹⁹ „Az ilyenben semmi költészet nincs. Elmondani azt, mit százszor elmondtak előttünk jobban, s azt hinni, hogy az ember maga írta a verset: ez szokott csalódása bizonyos kornak, melyből jobb kiábrándulni”²⁰ – hangzik egy egész nemzedékhez szóló ítélete; „Tartalma közhelyekből van összenagyolva. Tán lesz ennél másszor sikerültebb is”²¹ – áll, a vigasztalás némi reményével, egy másik üzenetben.

A nagykorúsi időszakban tehát jóval több bírálatot kérő levélről esett szó, mint amennyi fennmaradt, s csak négy konkrét személyről tudunk (akik közül az első, Marikovszky, nem biztos, hogy levélben jelentkezett); egy 1853 és 1858 között írt verskéziratnak pedig nem ismerjük szerzőjét.²² Ez az aránybeli különbség, érthető módon, mindvégig jellemezte Arany levelezését, leginkább folyóirat-szerkesztő minőségében, mint ahogy erről a Koszorú *Szerkesztői üzeneteiben* olvashatunk: „A rügy még most sem bimbó. Magán levelet írni nem érkezünk. Legalább 100-at kellene írunk ily ügyben minden héten.”²³ A feledésre ítélt versírók küldeményei is megsemmisültek, azonban

¹⁵ 1860. aug. 6. *Uo.*, 421–423.

¹⁶ 1853. jan. 20. *AJÖM* XVI, 156.

¹⁷ *Észrevételeim a január 16-án beadott versekre. AJÖM* XIII, 191, 193.

¹⁸ SzF I, 5. sz. *AJÖM* XII, 196.

¹⁹ SzF I, 17. sz. *Uo.*, 202.

²⁰ SzF I, 17. sz. *Uo.*, 200.

²¹ SzF I, 28. sz. *Uo.*, 201.

²² *AJÖM* XVII, 1024–1050.

²³ Ko II, I, 21. sz. 1864. *AJÖM* XII, 253.

Szathmáry Eleké, Csillag Mártoné és a névtelen szerzőé a későbbiekkel együtt azt bizonyítják, hogy a kéziratok megőrzése nem feltétlenül jelentett értékítéletet.

II. Az 1860-tól 1865-ig tartó folyóirat-szerkesztés más státuszt és helyzetet, szinte az előző fordítottját jelentette: most már Arany kereste a műveket, s ha röviden is, vállalnia kellett korábban inkább került bírálatukat. A kezdők műveinek beküldése az ő folyóirataiba a költészetbe való beavatás kérésének számított a legtekintélyesebb költő és kritikus, s a Kisfaludy Társaság igazgatója előtt; a megjelentetés pedig az elismeréssel volt egyenértékű. Arany azonban már a Szépirodalmi Figyelő megindulásának legelején panaszkodott a szerzőgárdáról: „vers dolgában már a jövő számban olyat ugrom lefelé, hogy a nyakam törik ki”.²⁴ A kinyomtatás valódi jelentése tehát korántsem volt egyértelmű, az önjellemzést megvilágító cigány-párhuzam tanulsága szerint: „»Jáj, nemzsetes úr, a gazdag olyat s-[zari]k, a milyet akar, a segény, a milyet tud.[«] – Én is csak olyan lapot szerkesztek, a milyet tudok.”²⁵

A *Szerkesztői üzenetek* kezdőknek írt sorai elsősorban az elutasított kéziratok szerzőinek szóltak (ezek nagy száma egyszersmind a beérkezett művek minőségbeli arányára is utal), kisebb részben pedig azoknak, akikben némi tehetség mutatkozott. Hogy Arany a Szépirodalmi Figyelő munkatársainak javaslatát milyen kritikusan fogadta, legjobban az Erdélyi János protezsálta²⁶ volt pataki diák, Józsa János esete mutatja: „*Sárospatak J. J.* »Hogy a Figyelő *minden kezdőnek* utat nyit a föllépésre« ezt így épen nem mondtuk. Például nem nyithatunk utat azon kezdőnek, ki most *kezd* tanulni az ortographiát; mert így az is majd előállna, ki most *kezd* az ábécét.”²⁷ Ennek ellenpéldája az az erdélyi református lelkész és tanító, akit Szász Károly mutatott be Aranyinak: „névszerint Demeter Sándor, küldött hozzám két verset [!], azon nemes ambícióval, vajha azok a Koszorúban jelenhetnének meg. Nekem eléggé tetszik a két vers s azért ime be küldöm. Mivel egy gyakorlott kéz simítása még igen elférne rajtok: első gondolatom volt, átsimítani őket. Azonban erről letettem s csak úgy közlöm a mint kaptam. Ha közölhetőknek nyilvánítod s simítást ohajtanál rajtok, akár [Szász] Béla, akár én szívesen megteszszük.”²⁸ Demeter két verse meg is jelent a Koszorúban.²⁹ A Szász Károly-féle „simítást” illető textológiai felfogás az ő Shakespeare-fordításaival és *Az ember tragédiája* javításaival hasonlítható össze. Szász így tudósította Aranyt: „A Kisf. társasághoz pedig semmi olvasni valót nem küldhetek. Sh. fordításaim közül simításon még csak az a kettő ment át mi már beadva van: a többi még egészen durvafaragás.”³⁰ Arany pedig ezt írta Madáchnak: „Az »Ember Tragédiája« úgy concepsióban, mint compositioban igen jeles mű. Csak itt ott a verse-

²⁴ Tompának, 1860. nov. 15. *AJÖM* XVII, 467.

²⁵ Gyulainak, 1861. febr. 1. és 13. között. *Uo.*, 503.

²⁶ 1861. nov. 30. *Uo.*, 627.

²⁷ SzF I, 15. *AJÖM* XII, 198.

²⁸ 1864. márc. 1. *AJÖM* XVIII, s. a. r. Új Imre (kézirat).

²⁹ Új Imre jegyzete szerint a *Darkó Ágnes* című ballada (1864, I, 19. sz., máj. 8., 447–448) és a *Visszapillantás* (1865, 18. sz., ápr. 30., 419).

³⁰ 1861. márc. 11. *AJÖM* XVII, 526–527.

lésben – meg a nyelvben<,> találok némi nehézkességet, különösen a lyrai részek nem eléggé zengők. De így is, a mint van, egy kevés külsimítással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat az helyet.”³¹ Lényeges viszont az a különbség, hogy Madách maga is hozzájárult a javításokhoz.

Több vonatkozásban is folytonosság fedezhető fel Arany iskolai tapasztalatai és folyóirat-szerkesztése között. „Járom (mily szójáték van e szóban!) leckeimet, javítok rossz gyermekstílust – olvasok napi híreket az ujságból” – írta Nagykőrösről,³² „És mégis húznom kell az igát, mert nincs menekvés” – írta Pestről Tompának,³³ „Egy lánykához” pedig így üzent a Szépirodalmi Figyelőben: „Nyelvtant elébb, azután verstant, azután még valamit, a mi már nem *tan*.”³⁴ Több küldeményben észlelte azt, hogy szerzőik nincsenek tisztában azzal, amit korábban tanított, sőt, volt közöttük gyermekesnek nevezhető: „*Gyermek koromból...* Sok van belőle még most is a versben.”³⁵ Mint iskolai javításokban és Csillag Mártonnak írt levelében „rhythmust, nyelvet, metricát, rímet illetőleg”, a *Szerkesztői üzenetek* is számos ilyen tökéletlenségre hívják fel a figyelmet. Tudjuk, még Madách művében is sok hasonló korrekciót javasolt, ott viszont megvolt az a benső érték, amelyet máshol annyira hiányolt.

Felsőbb osztályba tartoztak, de még nem érték el a közölhetőség szintjét azok, akiknél „Külforma elég jó.” Ez azonban még nem elég: „Több tartalmat! t.i. *költőit*, amiben egy kis eredetiség is legyen látható.”³⁶ A két folyóiratban található ilyen megjegyzések nemcsak az esztétikai norma mibenlétét, hanem a mű keletkezésének rendjét is meghatározzák: „Látszik, hogy a forma parancsol a költőnek, nem megfordítva”,³⁷ sőt mérlegelik a befogadás lehetőségeit is: „A dal formáit könnyen kezeli: de a dal lelke nem ragad meg bennünket.”³⁸ Az üzenet ritkán bár, de tudatja a vers beküldőjével a szerkesztő mérlegelését, amely szerint érdemes folytatni a próbálkozást: „Van némi erő a nyelvben, hangban, talán közölhetnők is – buzdításul. De eredetiség, gondolat-tömörség nem sok.”³⁹ „A forma gyakorlott: de több gondolatot és eredetiséget óhajtánánk. Talán máskor?”⁴⁰

A szerző-jelöltekkel való viszony diszkrét, majdnem teljesen személytelen: csak a monogram, a helységnév vagy a verscím teszi azonosíthatóvá, de más számára is használhatóvá a *Szerkesztői üzeneteket*. A Tompának még Nagykőrösről vázolt „[n]em válaszolni” – „válaszolni és dicsérni” – „nem dicsérni, igazat mondani” három lehetőségéből itt az utolsó dominál, az első leginkább csak akkor, ha azt maga a beküldő kéri: „Először sokan *kikötik*, hogy el nem fogadás esetében hallgassunk műveikről; aztán sok vers jó be, hol nem szerkesztői, hanem még *költészet-tanári* kritika kellene, a mire nem

³¹ 1861. szept. 12. *Uo.*, 579.

³² Tompának, 1858. máj. 11. [és 12.] *Uo.*, 196.

³³ Tompának, 1861. febr. 23. *Uo.*, 515.

³⁴ SzF II, 2. sz. *AJÖM* XII, 225.

³⁵ SzF I, 35. sz. *Uo.*, 203.

³⁶ SzF I, 16. sz. *Uo.*, 198.

³⁷ SzF II, I, 22. sz. *Uo.*, 206.

³⁸ Ko I, I, 8. sz. *Uo.*, 213.

³⁹ SzF I, 42. sz. *Uo.*, 203.

⁴⁰ Ko I, I, 8. sz. *Uo.*, 212.

vállalkozhatunk.”⁴¹ Többször lenne szükség egy Tisza Domokossal való levelezéshez hasonló tanfolyamra: „Bizony szívesen tennők, ha egy szerkesztőnek ideje volna *magán bírálatokat* is irogatni, a mi, ha tanulságos akar lenni, nem esik egy két szóval, hanem gyakori levélváltással. *Vos exemplaria graeca!* ott a minden nemzetek nagy költőinek példái: azokat forgassa ön, s mérje azokhoz a magáét.”⁴²

A beküldött művek egyik fennmaradt kísérőlevelében Torkos László (1839–1939) jelentkezett (immár másodszer, mert első, elveszett levelére nem kapott választ): „bátorodom Tekintetes Urhoz »Az ifju küzdelmei« című munkám érdekében, néhány sort intézni, mert elgondolhatja Tekintetes Ur, mily igen igen kínos a bizontalanság olly dologban, mellyről az ember tudja, hogy rossz sikere által sok időre ismét megszűnnek reményei 's kilátásai. Tehát ismét kérem Tekintetes Urat, legyen szíves munkám elolvasására egy rövid órát szentelni – ha azt tán még nem tette meg –; vagy adja át egyenesen a Kisfaludi társaságnak véleményadás végett; – tán nem lesz a tisztelt társaság az által megsértve ha egy ismeretlen egyén, – munkája érdekében a tisztelt társaság bölcs ítéletéhez folyamodik. Fő célja azonban jelen soraimnak az, hogy Tekintetes Urat megkérem, legyen szíves munkámnak jelen és jövő sorsáról engem a »Szépirodalmi Figyelő«-ben, a »Nyílt levelezés« alatt csak néhány szóval tudósítani, hogy kínzó bizontalanságomat valahára vagy öröm, vagy kiábrándulás váltsa fel.”⁴³

Új Imre jegyzete szerint „a SzF hasábjain, a Kisfaludy-társaság rovatában bukkan fel a »válasz«: »Torkos László urnak 'Az ifju küzdelmei' című munkája vizsgálat alá bocsáttatott.«⁴⁴ A Kisfaludy Társaság február 27-i ülésének jegyzőkönyve szerint: »Torkos László ur beküldött költeménye: 'Az ifju küzdelmei' Bérczy Károly tag vizsgálata alá bocsáttatott.«⁴⁵ Rá egy hónapra a Társaság már kész is volt a bírálattal: »Torkos László ur 'Az ifju küzdelmei' című dramatizált allegoriát véleményadás végett a Kisfaludy-társaság elé terjesztvén, a munka multhavi ülésben vizsgálat alá bocsáttatott, a jelen ülésben pedig e vizsgálat eredménye adatott elő. Az adott vélemény szerint a mű kiváló figyelmet érdemel; gondolkodó förről s lyrai hangulatu kedélyről tanúskodik; czimének 'dramatizált allegoria' tökéletesen megfelel; verselése könnyű, szabatos és változatos. – Kézirata iránt a szerző szíveskedjék az alulírtnál rendelkezni.«⁴⁶ A mű kiadását azonban kellő anyagi bázis hiányában a társaság nem tudta vállalni. Az április 24-i ülés jegyzőkönyve: »a szerzőt azonban fölhatalmazza, hogy munkája elé, ha az más uton kiadatnék, e szókat nyomathassa: 'A Kisfaludy Társaság által dicséretre méltatott mű.'«⁴⁷ A regény 1863 folyamán meg is jelent (*Az ifjú küzdelmei*. Dramatizált allegoria 6 képben. Pest,

⁴¹ SzF I, 16. sz. *Uo.*, 199.

⁴² Ko I, 21. sz. *Uo.*, 217.

⁴³ 1862. febr. 16. *AJÖM* XVIII (kézirat).

⁴⁴ SzF II, I, 19. sz., 1862. márc. 13. *AJÖM* XII, 302.

⁴⁵ MTAKK, Ms 5767.

⁴⁶ SzF II, I, 22. sz., 1862. ápr. 3. *AJÖM* XII, 350; MTAKK, Ms 5767.

⁴⁷ MTAKK, Ms 5767.

1863). Torkos ezután Arany lapjainak rendszeres munkatársa lett: minden félévben egy költeménnyel jelentkezve.⁴⁸

Torkost második levelének megírására feltehetőleg *Az ember tragédiája* Kisfaludy Társaság-beli fogadtatása is ösztönözte: Arany 1860. október 31-én és november 28-án olvasott ott fel belőle részleteket; a mű 1862. január 12-én jelent meg, Madáchot a Társaság 1862. január 30-án választotta tagjává; Arany üdvözlő szavai és a székfoglaló 1862. március 27-én hangzottak el, akkor, amikor Bérczy Károly idézett véleményét ismertették. Az 1862. február 16-i levél Aranyt kettős minőségében szólította meg, s az eredmény láthatólag jól tett írójának, mert a testület dicsérete igazgatója véleményét is magában foglalta. Ez a beavatás pedig nyereség volt a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőjének, sőt magának a Társaságnak is, hiszen – közvetlenül Madách után – új szerzőt avathatott.⁴⁹

Marikovszky Gábor, akinek nevét Arany még a nagykőrösi időszakból ismerte, egyik versét küldte el Kunszentmiklósról azzal a kérdéssel, hogy mint özvegy anyjának és testvéreinek, nyolctagú családjának gyámola, folyamodhatna-e segélyért az írói segélyegyletbe, mert, mint írja, „nehány év óta pár, többé kevésbé sikerült versecskéimmal én is belábatlankodtam az irodalom templomának legalsó tornáczába”.⁵⁰ Arany válaszárol nem tudunk. Tompának írt, 1857-ből való, már idézett levele kevés alapot kínált arra, hogy kedvezőbb véleményére következtessünk; a Koszorú nem közölte a verset, ezáltal pedig – közvetve – nem adott minősítő pecsétet Marikovszky költő-voltára. Arany nem tulajdoníthatott sok reményt az írói segélyegyletre vonatkozó kérésnek sem.

A másik, fennmaradt kísérőlevelet Rudnay Józsefné Veres Szilárda (1841–1929), a Koszorú egyik előfizetője küldte, a *Leggyakrabban hol találod?*... című versét mellékelve:

„Tekintetes Úr!

Költészeti csekély kísérletemet, idezártam, őszinte bizalommal közölni szerencsém lévén, egyetlen forró óhajomásom az: hogy fölötte néhány sorban sajátkezűleg írott véleményét birjak válaszúl, s legyen e becses kézirat, keblemben kegyed iránt élő hazafiúi tisztelem mintegy látható birtoklása; ha azontúl, bölcs ítélete e kis költeményt a »Koszorú«ba használhatónak találandja, méltóztassék azzal tetszése szerint rendelkezni.

Különös tisztelettel

Vonyarcz, Febr 6.^{kán} 1865.

Rudnay-Veres Szilárda⁵¹

⁴⁸ *AJÖM* XVIII (kézirat).

⁴⁹ „Madách terjedelmes kézírata [...] jelentős és eredeti művel, szerzőt avatva toborzott volna új pártolókat a Társaságnak. Ez volt – ha úgy tetszik – Arany János személyes érdekeltsége a *Tragédia* gyors és minél jobb minőségű megjelentetésében.” MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája: Drámai költemény*, szinoptikus kritikai kiadás, s. a. r. és a jegyzeteket írta KERÉNYI Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 666.

⁵⁰ 1863. jan. 4. *AJÖM* XVIII (kézirat).

⁵¹ Uo.

Arany mindkét folyóiratában elhárította a „*költészet-tanári kritika*”⁵² és a „*magán bírálatokat*” írás⁵³ gyakorlatát. Tudomásunk szerint csak egy kivételt tett, feltehetőleg családjára való tekintettel, a fenti levél írója esetében, aki Veres Pálnénak, a nőnevelés előmozdítójának volt leánya (s az órála írt majdani monográfia szerzője). A Koszorú utolsó esztendejében írta ezeket a sorokat, kevesebb mint három hónappal annak és szerkesztő-korszakának befejezése előtt.

„Kétszeresen udvariatlannak kell lennem, először, mert későn válaszok [!], másodszor, mert talán nem óhajtas szerint válaszolok becses soraira. Amazt mentse ki bokros foglalatosságom, ezt őszinteségem, melyet többre becsülök az udvariasság bizonyos léha neménél. [...] De ha arról van szó, hogy egy ifju tehetség, kivált ha az nő, közönség elé lépjen műveivel: akkor, megvallom, nem vagyok oly engedékeny. Az önálló költői tehetségnek kétségtelen nyomait kell látnom, hogy a buzdító szó elröppenjen ajkamon. Az érzés nem kizárólagos tulajdona a költőnek: ő csak abban különbözik más emberektől, hogy érzelmeit a »szép« formáiban és oly hatályosan bírja kifejezni, hogy az olvasóban is hasonlókat gerjeszthet. A mennyiben ez sikerül, annyiban költő. E szerint valamely költeménynél nem azt vizsgálom, minő érzelmei lehettek írójának, hanem azt, miképen bírta azokat kifejezni, vagyis nem vizsgálom semmit, hanem át engedem magamat a költemény hangulatának: ha az von, ragad magával, akkor a költő célját érte s költeménye jó; ellenkező esetben nem sikerült az. [...] Ama képesség, mely csak visszatükrözni bírja a mások műveiből vett benyomásokat, sohasem elég arra hogy valaki költő lehessen; kell vagy a gondolatok eredetiségében, vagy a kifejezés hatalmában, vagy a formák kezelésében, vagy a nyelvben, vagy mindezekben összevéve, lenni olyasminek, a mi önállásra mutat, mielőtt valakinek csak némi sikert is ígérhetnénk a költői pályán. [...] Ha előfizető hajhászó szerkesztő volnék, üdvözölve fogadnám kis költeményét, mert nem oly épen gyenge az, hogy el ne lehetne olvasni: de véleményem szerint nem egyéb, mint általános gondolatoknak közönséges kifejezése, kevés erővel, kevés bájjal.”⁵⁴

A „nem dicsérni, igazat mondani” különleges esetéről van szó: nem a nőírókról általában, hanem inkább a nőnevelésről, pontosabban a nőírók védelméről. Az előző bírálatok fő indokaként szereplő őszinteség itt az udvariassággal, pontosabban annak „léha” formájával szembesül, amely a „válaszolni és dicsérni: nem visz rá a lélekismeret” helyzetét idézné föl. A tehetség említése nem tekintendő üres bóknak: a Koszorú egyik üzenete szerint a „*Szép az élet*. Figyelmet érdemel, tehetség nyomai látszanak; de *ezekből* még nem tűnik ki, *reprodukáló* lesz e az, vagy önállóan teremtő. Várjunk.”⁵⁵ Összehasonlításképp érdemes felidézni a Csillag Mártonnak írottakat: az is a őszinteség hangsúlyozásával kezdődött, majd a kiművelendő tehetség kérdésével folytatódott, s a személyesen átélt érzelmek elégtelenségét s a kifejezés jelentőségét állította középpontba. Ott Petőfi újdonsága, eredetisége, gazdagsága volt a viszonyítási pont, itt pedig az az esztétikai

⁵² SzF I, 16. sz. *AJÖM* XII, 199.

⁵³ Ko I, 21. sz. *Uo.*, 217.

⁵⁴ 1865. ápr. 2. *AJÖM* XVIII (kézirat).

⁵⁵ Ko II, 11. sz. *AJÖM* XII, 231.

minimum, amelyet el kell érni ahhoz, hogy önálló érték születhessen; Arany megítélése szerint mindkét próbálkozás kívül maradt a költészetben.

Ez a szigorú levél személyhez szólt, s annyi empátiával párosult, hogy egyéni emléké válhatott, majd olyan fontos dokumentummá, amelyben a tanár, a szerkesztő, a költő és a kritikus érvényesítette addigi tapasztalatait. Kevés ennél előzekényebb, mondhatni kedvesebb formában írt elutasítást olvashatunk a magyar kritika történetében.

III. 1865-ben, akadémiai titoknokságának kezdetén Arany visszavonult a költészettől, a kritikától és a közönségtől: „kritikai lapszerkesztésem alatt elég alkalmam volt meggyőződni, hogy praeceptorságom nem kell senkinek – jó, hát nem kell.”⁵⁶ Országos tekintély maradt azonban s a nemzet első költője, aki a költőjelölteket már nem kereste, azok viszont bármikor megtalálhatták.

Köztük volt a pesti Weber Károly, aki *Arany*-nak és *Sötét órában* című versét küldte el, anonim levélben: „Egy névtelen költő ír a hirnevesnek, lelki magányából annak a ki magányos. Nem vagyok többé a gyors fellobbanások boldog korában; hajam őszbe vegyül, mint a tied; de még tudok szeretni. [...] Ha ily elhatározásra tán már nagyon vénnek érzed magadat, és nem irandsz; ezért neheztelni nem fogok, de ennek dacára is, szeretetem s tiszteletem irányodban változni nem fog.”⁵⁷ Nem tudni, mi a tegező hang alapja: nem zárható ki, hogy olyan korábbi személyes kapcsolat, amelyet a levél írója nem szándékozik felidézni, nehogy elfogultság nehezítse a kért vélemény megszületését.

Egy gyergyószentmiklósi fiú volt a következő: „Nagy kedvem van Az költészethez, és jó Szülőim nagyon megszegényetek. és kivetek az oskolából mert nem vot modjokba hogy anyit jártasanak És költészetet úgy az fejembe vertem hogy minden reményemet beletetem Jóba [?] méltóságos Úr megvan az hajlam denincs tehendő. Azét könyörgök az Méltosagodnak égy könyvér Méltóságod ha parancsolja röktön küldöm az pár verseimet amit költöttem Kezeit Csokolom és maradok mindig aleg hűb szolgája élvárta válasz reményében maradok tiszteletel kisszolgája ifj. Göröggyörgy”.⁵⁸ Nincs semmi alapunk annak eldöntéséhez, tehetség vagy naiv rajongás veszett-e vajon el ebben az iskolázatlanságra kényszerítettségben; de az mindenesetre megjegyzendő, hogy földrajzi távolság és társadalmi különbség ellenére a gyermektudat számára is Arany jelenthette az utat a költészet felé.

„Hivatlanul is jönnek aztán / A harmadik, a negyedik”⁵⁹ a fennmaradt levelek sorában: Pollák János főreáltanodai tanuló Szegedről írt „élő koszorúsaink legnagyobbikához”. „Hogy mi ok indított engem e sorok írására, azt nemes érzete sejteni fogja: én – – kit az elődök dicső emlékezete, a hazai irodalom taplálására [!] ösztönz, kénytelenítettem e dicső, szerény, de – mély izgatottsággal – járt pályát elfogadni, és ezen pálya mihamarabb eléréseért, gyenge – bár – munkáimat a gyakorolt, dicsőemlékű levő kézre [!] bírálat miatt általadni; nagy!, óriási nagy! kérdés a főntebbi megtiszteltetést egyrészt

⁵⁶ Előszó. ARANY János *Összes költeményei*, Pest, 1867. AJÖMI, 402.

⁵⁷ Pest, 1873. febr. 16.

⁵⁸ 1873. szept. 1.

⁵⁹ *Híd-avatás*.

elvállalni, de nem csalódom Önben tisztelt férfiú, ha ezt szíveskedik bírálat és oktatás részben, a szerény, ifjútól átvenni; majd akkor leszek és érzem magam szerencsésnek ha kedves pálya-atyámtól az elfogadás sorait olvashatom, ki az élet nehézkes sajkáján, már meghódítá az örömemlékben maradó nevet. [...] Nem búcsúzom el annélkül, hogy k. pályaatyám bizalmát elveszem, és mély lelkesülségből e szív mást nem képes óhaj-tani, mint: »tartsa meg a Magyarok Istene Arany Jánost a hazának;« ez oly szívből ered, melynek húrjai csak a nemes cél felé irányulvák.”⁶⁰ Ezek az iskolásan lelkes sorok (és *A magyar jövője* című vers) tudomásunk szerint éppúgy nem vezettek eredményre, mint a Bihar megyei Magyarcséke közeléből jelentkező Hensch Árpád próbálkozása, aki, *A gyermek és a felhő* címmel, szintén küldött egy költeményt: „Mindenek előtt bocsánat-tot kérek, ha netalán e sorokkal alkalmatlankodom, de úgy hiszem, vett bátorságomat igazoland azon körülmény, hogy azon ügyben, melyben Nagysád igen becses tanácsa iránt [!] folyamodni bátor vagyok, csak egy forumot ismerek – Nagyságodat, kinek ítéle-te előtt meghajolni kész vagyok. E soraimhoz mellékeltem egy költeményemet. – Kérem Nagysádat, ne sajnálja fáradságát azt elolvasni s velem őszinte véleményét tudatni értéke felől. Érzem hogy nagyon tökéletlen, de ha valaki, úgy Nagysád már e gyarló szerze-mény szerint is tud ítéletet hozni, az iránt, vajjon feltehető-e szerzőjében oly költői szik-rának nyoma, mely élesztve behatóbb tanulmány által, lánggá fokozódhatnék, érdemes irodalmunk oltárán égni, vagy nem lenne-e jobb e szikrát mindjárt első virágában irgal-matlanul eloltani?”⁶¹ Ezt a szikrát Arany, úgy tetszik, joggal hagyta (hogy a képzavart megahagyjuk) már első virágában eloltani.

E közvetlen előzmények után küldte el 1875 decemberében Reviczky (1855–1889), majd 1876 januárjában Koroda Pál (1858–1933) levelét; Arany az utóbbira válaszolt. Ugyanez évből megmaradtak egy ismeretlen szerző versei; s 1877 elején jelentkezett Barna Géza joghallgató. Tőle ezt idézzük:

„Nem tudom mikép címezze, nem tudom miként kezdjem e levelet. Bocsánatot kell minden esetre kérnem e vakmerőségért, hogy, ki senkinek terhére lenni nem szere-tek, épen Önnek alkalmatlankodom. Félek, hogy olvasatlanul félredobja e levelet, s még jobban félek, hogy elolvassa és azután dobja el boszúsan. Ha a »Koszorú« még élne, mily könnyű volna e tettemre jogcímet találni, – most mentségem is alig van. Azonban ez időkor, melyben most vagyok, nem olyan, hogy a nagyság iránt tartózkodóvá tudna tenni, oly közel érzem magam minden igazán nagyhoz, hogy az irántok érzett lelkesedő bámulat mellé félelem nem vegyül; egy pár év múlva bizonyosan félelemmel (habár tán bámulat nélkül) fogok feltekinteni még a földi apró »nagyság«-okra is s megtanulok majd tartózkodó lenni az igazán nagyok iránt. Ha addig várok: e levél bizonyosan elma-rad. [...] Tudom hogy szerénységgel amit teszek és igen sok amit kérek, és mégis megtettem. Ha érdemesnek tartana arra, hogy legnagyobbra becsült pár szóval megtisz-teljen, boldoggá tenne vele; ha nem, kérem, dobja félre az egész dolgot; ez esetben tudni

⁶⁰ 1874. máj. 11.

⁶¹ Korbsten, 1874. dec. 13.

fogom, hogy csak Vojtina »Andris öcsce« vagyok; de legyen egyúttal elnézéssel vakmerőségemért s ne gondoljon haraggal először és utolszor alkalmatlankodó

őszinte tisztelője és kész szolgájára
Barna Géza joghallgatóra.”⁶²

Tudomásunk szerint Arany erre sem válaszolt. Írt viszont 1881 nyarán Augusztin Józsefnek, az őt a Margitszigeten felkereső utolsó levélírónak, a következő fogalmazvány szerint:

„Édes öcsém uram,

Röviden fogadtam itt létekor, mert éppen ebédemet kellett félbe szakítnom, hogy vele szólhassak, s némileg izgatott is voltam, mert nem emlékeztem mindjárt nevére és régen kapott levelére.

Sajnálom, ha ön elégedetlenül távozott volna el; még inkább sajnálnám ha a pesti utat és költséget egyedül e látogatás végett tette volna. Mert bizony a költemények, a mennyire romlott szemeimmel beléjük tekinthettem, nem olyanok, hogy azokban vetett reménnyel a kereskedői pálya félbenhagyását és más élet mód, vagy éppen írói czélok kitűzését merném javasolni. A versek kezdetnek is gyengék, mind tartalmilag üresek, mind költőileg <nagyon farag> gyarlók. De, ha sokkal jobbak volnának is: azért ki merné azt javasolni önnek, hogy hagyja el a – mint írja – sikerrel megkezdett pályát? A versírás nem kenyérkereső pálya, – ha ön újra tanuló lesz is, nem attól függ jövője, hogy középszerű verseket írkal, hanem hogy mikép halad a céljára szükséges tudományokban. Nem akarom azonban azt tanácsolni hogy, ha a kereskedéshez (mely tisztességes életmód) semmi kedve nincsen is, tanuló még se legyen többé. Ha érzi hogy van tehetsége rá, ám tanuljon tovább, de a kereskedelmi iskolában nyert bizonyítványait szerezze meg előbb és magát is kérdeztesse ki egy gymnasiumi tanár által, és ha ez javasolja, akkor isten hírével lépjen a gymnasiumba. Minden esetre pedig vegye komolyan hivatását; dolgozni, túrni minden pályán kell, sokat, ha a fiatal ember előre akar menni, pártfogás nem tesz senkit tanult emberré, legkevésbé pedig poétává.

Éljen boldogul!”⁶³

Arany, érthető módon, nem válaszolt az összes, munkáit neki elküldő és tanácsát kérő, felavatására váró jelöltnek: 1858 és 1865 között (a Madáchcsal folytatott levelezést és a *Szerkesztői üzeneteket* nem számítva) három válaszát ismerjük, majd, hosszú szünet után, 1876-ból és 1881-ből egyet-egyet. Közülük az Almási Balognak és a Korodának írott levél buzdította, fenntartásokkal, az elkészült könyv megjelenését; az első beszélygyűjtemény volt, a másik drámai költemény: Arany nem fedezett fel új lírikust. Verseivel (Szász Károly javaslatára) Demeter Sándor, „dramatizált allegoriája” beküldésével (Bérczy Károly véleménye alapján) Torkos László lett folyóiratainak munkatársa. Legje-

⁶² Budapest, 1877. febr. 6.

⁶³ Margitsziget, 1881. júl. 17. DANIELISZ Endre, *Arany János ismeretlen levele egy ifjú tollforgatóhoz*, Igaz Szó, 1961, II, 459–461.

lentősebb felfedezése drámai költemény, *Az ember tragédiája* volt: „Arany a friss felfedezés örömeivel tudósította Tompa Mihályt, hogy jelentkezett az »első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat.«” A mű korrekciói és megjelentetése során „[m]indenféle epigonizmus elutasítása – ez volt Arany *irodalmi* érdekeltsége.”⁶⁴

IV. Reviczky Gyula a következő levél kíséretében küldte el kiválasztott verseit Aranyinak:

„Kegyelmes uram!

Haboznak-e a folyók és patakok, mikor a végtelen tenger ölébe sietnek? Haboznak-e az ájtatos hivek, mikor a pompás dóm hallgatag félhomályát fölkeresik, hogy imájuk által zaklatott szívüket megkönnyítsék? – Miért habozzak én, a névtelen patak, az ájtatos, nehéz szívű hívő, ha vágyódó lelkem hazánk legnagyobb költője felé sóvárog, (mily bitang ez a név!) hogy legalább ruhája szegélyének érintése által meggyógyuljak?...

Nem habozom többé, most tudom, hogy jól cselekszem akkor, ha a szív szavára hallgatok. – Apai áldással utnak ereszttem szerelmes gyermekeimet. Utnak ereszttem ahhoz a jó és fenkölt szellemű bácsihoz, ki bizonyára nem fogja őket magától eltaszítani, sőt, ha szépen és ildomosan viselik magukat, tán még egy pár nyájas szót is beszél velük. –

Menjete, kedves gyermekeim! S ne legyetek ily félénkek. Tárjátok ki annak a jó bácsinak egész bizalommal szíveteket és kérjétek összetett kezekkel az ő áldását. Apátok is szól nevetekben. –

Valóban, kegyelmes uram, sokat kérek! –

Közeledik a karácson. A jó gyermekeknek ajándékot hoz a kis Jézuska, s én ajándéktalanul maradjak mint tavaly? –

Sokat kérek, nagyon sokat! Tegyen boldoggá, kegyelmes uram, olvassa el, ha lehet, két év alatt írt, a lapokban (egy pár kivételével) elszórva megjelent, ide mellékeltem verseimet! – Kimondhatatlanul drága karácsoni ajándék lesz számomra, ha a magyar Homér fogja nekem mondani: »Fiam! úgy volt az a világ kezdet<.> óta! Te se tégy másképp. Haladj tovább azon az ösvényen, melyre sorsod s talán maguk az istenek vezettek. Amen!« –

Az apa is atyai áldását kéri!

Legmélyebb hódolattal

Denta, 1875. decz. 7.

(Temes megye.)

Reviczky Gyula”

Eddig elsősorban Reviczky szempontjából vetették föl azt a kérdést, hogy Arany miért nem válaszolt. Vajthó László, a levél közreadója, így: „Könnyekig megható, hogy a fiatal költő, túlbuzgalmában, milyen ügyetlenül közeledik Aranyhoz. Azt mondhatnók: ajtóstul rohan be hozzá. *Kegyelmesnek* szólítja, őt, aki annyira fázott minden titulustól,

⁶⁴ MADÁCH, *i. m.*, 665, 667.

kitüntetéstől! Nehéz elgondolni, hogy az előkelő származású Reviczkynek hogyan juthatott eszébe ez a cím. [...] Az ilyen regényes sorsú, kiszámíthatatlan kedélyű emberrel könnyen megesik, hogy nem tudja, kit milyen cím illet meg. Lehet az is, hogy az Aranyt ért királyi kitüntetést érezte a kegyelmesi méltósággal együtt járónak. A mellett Arany mint halhatatlan költő, a »magyar Homér«, hazánk legnagyobb költője állt előtte, a szerénységében, a zöld titánok acsarkodásai ellenére félelmetes tekintélyű lángész, s Reviczky áradozva, érzélgős hangon, a gyermek gügyögő nyelvén ír a jó Arany »bácsinak«, úgy, ahogy a Gondviselésnek szokás. Az sem szerencsés ötlete, hogy már szinte előre megfogalmazza Arany ítéletét s ámmel pecsételi meg.”⁶⁵

Komlós Aladár, Vajthó a levélről adott jellemzését némiképpen enyhítve, nem érti, sőt érthetetlennek tekinti Arany hallgatását: „Így messziről megjön a bátorsága ahhoz is, amit pesti megalázottságában és lerongyoltságában nem mert megtenni: hogy az általa csodált Arany Jánostól véleményt kérjen verseiről. 1875. dec. 7-én egy ügyetlen levél kíséretében, amelyben elvéve a hangot, Aranyt hol kegyelmes uramnak, hol bácsinak szólítja, hol patetikus, hol kedélyes, huszonegy versét küldi el a nagy költőnek. Arany élete végéig megőrizte a verseket, tehát nyilván meglátta a tehetséget bennük, ennek ellenére nem válaszolt a szavát szomjazónak. (Ami annál érthetlenebb, mert Korodának 1876-ban kedveshangú levélben megengedte, hogy neki ajánlja *A túlvilág komédiáját*.)”⁶⁶

Milyen feltevéseket kockáztathatunk meg ennek a Komlós által exponált, de máig érintetlenül maradt kérdésnek a megoldására?

1) A fentiek során láttuk, hogy az elküldött levelek és kéziratok megőrzése nem feltétlenül jelentett értékítéletet.

2) Másik megjegyzésünk Reviczky levele érkezésének időpontjával kapcsolatos. A Magyar Tudományos Akadémia 1875. december 11-én rendkívüli összes ülést tartott, amelyet Lónyay Menyhért, az akadémia elnöke a következő szavakkal nyitott meg. „A fájdalom mély érzetével és őszinte részvéttel jelentem a tekintetes Akadémiának, hogy *Toldy Ferencz*, az akadémia igazgató és legrégibb rendes tagja, tegnap éjfél után (decz. 10-én) elvált tőlünk. Az egész haza és az utó-kor örök emlékezetben fogja tartani a nemzet nagy halottját. Ez ülést azért hívtam össze, hogy az Akadémia legyen az első mindenek között a végtisztesség megadásában.” Ezután következett a gyászjelentés ismertetése, a 12-ére tervezett temetés megszervezése, az akadémiai részvét tolmácsolása, s az arckép készíttetése és az emlékbeszéd megtartatása körüli intézkedés.⁶⁷

Arany Jánosnak ekkor nem volt sok ideje levelezésének intézésére. Ercsey Sándornak 1875. december 10-én válaszolt, Rozvány György kölcsönkérése ügyében: „És íme, most kell írnom, midőn Toldy Ferencz halála épen felzavart, s e napokban izgalmas elfoglaltságnak nézek elébe. De már nem akartam tovább halasztani válaszomat. [...] Nem irhatok többet, zaklatnak, jönnek mennek az emberek.” Trefortnak, aki Toldy Ferenc egyetemi utódlását kérte tőle, ezt írta 1876. január 24-én: „Most pedig, midőn évek óta

⁶⁵ VAJTHÓ László, *Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és huszonegy mutatónak küldött verse*, ItK, 1938, 179.

⁶⁶ KOMLÓS, i. m., 27.

⁶⁷ MTA Ért., 9(1875), 272.

tartó betegség – s a kor által is már meg vagyok törve, inkább azt kell óhajtanom, hogy minden nyilvános pályától visszavonulhassak; hogysen egy újabb teljes lelki és testi erőt kívánó munkatér elfoglalására még csak gondolnom is lehessen.”⁶⁸

Koroda Pál levelére azonban, 1876. január 10-én, postafordultával válaszolt. Toldy halála megakadályozhatta abban, hogy Reviczkynek is hasonló gyorsasággal írjon, de mi magyarázhatja azt, hogy ez egyáltalán nem történt meg? Milyen feltevéseket fogalmazhatunk meg?

3) Arany első benyomását a kísérőlevél szolgáltathatta. Tanulságos a „Kegyelmes uram!” megszólítás összehasonlítása az előzményekkel: a társadalmi rang szerint hivatalosan járó „Tekintetes Úr!” (Szathmáry Elek, Torkos László, Rudnay Józsefné Veres Szilárda) és „Igen tisztelt Tekintetes ur!” (Marikovszky Gábor), a bizalmas „Tisztelt Urambátyám!” (Csillag Márton), az archaikusan korrekt „Arany Jánosnak” (Weber Károly), az iskolából kivett, még tudatlan gyermektől való „Mélj tisztelt Meltóságos Úr!” (Görö György), a főreáliskolás írta „Mélyen t. pálya-atyám!” (Pollák János) és a hibás „Nagyságos ur!” (Hensch Árpád), végül pedig a megszólítás elmaradása (Barna Géza) alkotják azt az esetek nagyobbik részében tisztázatlan alapviszonyt, amely a költő, a szerkesztő, majd akadémiai titkár és a költői beavatásra várók között keletkezett.

Reviczky Gyula levelében a megszólítás oda nem valóságára a szakirodalom idézett tanulmányai már felhívták a figyelmet. Lehet, hogy valóban az 1867-ben odaítélt Szent István-lovagkereszt hatására született; a „Kegyelmes uram!” értelmezése Aranyt fölöttébb érzékenyen érinthette. Reviczky nem ismerhette sem Arany egykori tiltakozásának körülményeit, sem azt a jegyzetet, amelyet 1873. április 24-én írt Wenckheim Béla belügyminiszterhez 1867. június 15-én írt levelének piszkozatára: „Én tartottam magamat, míg lehetett, de végre belátván, hogy nagy demonstrationalis látszat nélkül (mitől mindig irtóztam) a visszautasítás meg nem történhetik, beléegyeztem, hogy jól van, a rendjel hadd maradjon nálam, de kikötöm, hogy én sem hálálkodni audientiára nem megyek, mint az etiquette követeli ily esetben, sem a keresztet soha fel nem teszem. Mind a kettőt megtartottam; a vele járó czimtól, melylyel némely ember nagyon is akart kedveskedni (!) mennyre-földre szabadkoztam; sőt bár ministeri ebédre gyakran valék hivatalos, soha egyszer sem mentem el.”⁶⁹ Az említett cím a „méltóságos” báró lett volna; a „kegyelmes” uralkodók, főnemesek, illetve nagyméltóságú személyek megszólítása volt.

Azonban a szó elvontabb magyarázata is lehetséges: Reviczky költőideálja talán nem is kaphatott volna más megjelölést; a már-már emberfeletti szféra pedig, az „Ó, fölséges Isten, kegyelmes Urunk” IX. zsoltárbeli felidézésével azt a biblikus hangnemet előlegezi, amely a levél egyik fő szólama lesz. Ez az istenítés pedig, Arany számára, még idegenebb státusz lehetett: az egyre erősödő kultuszt ő nehezen viselte el. 1857. július 1-jén írta Ercseynek, saját arcképe nagyszalontai avatásának történetét olvasva: „Örvendek hogy az arckép historia nem történt nagyobb lármával, bár ennyi is elég zajos. Valahogy oly formán érzem magam, mikor erről hallok vagy olvasok, mintha már nem is

⁶⁸ HALÁSZ Gábor, *Arany János egyetemi tanársága: A költő egy kiadatlan levele*, Napk, 1928, II, 660.

⁶⁹ MTAKK, K 513/1262.

volnék én, én; mintha mindez halálom után történnék. Van benne valami halottias. Szinte félek, ha majd Szalontára megyek, hogy fog bámulni és lesni az ifjabb nemzedék, mint valamely – mumiát. S e tekintetben örvendek, hogy Szalontáról a »Demosthenesek kifogytak«, mert nem szeretném ha lármát ütnének velem, ha szónoklatokat toastokat &c. kellene hallgatnom s azokra felelgetnem.”⁷⁰

Arany *Dante* című verse az „Állottam vízének mélységei felett” képpel indul; Radviczky levele „a végtelen tenger ölébe” siető folyók és patakok allegóriájával folytatódik. A „Haboznak-e az ájtatos hivek, mikor a pompás dóm hallgatag félhomályát fölkeresik, hogy imájuk által zaklatott szívüket megkönnyítsék?” mondat az „És, mintha lábait szentegyházba tenné, / Imádvá borul le, mert az Istent sejtí” sorokat idézi; a „hazánk legnagyobb költője” után következő „mily bitang ez a név!” pedig szó szerinti idézete ugyanennek a versnek. A helyzet tehát analóg: a Dante nagyságát csodáló Arany most, mint „hazánk legnagyobb költője” csodálat, sőt olyan bibliai sóvárgás tárgya lesz, amely „ruhája szegélyének érintése által” képes gyógyítani (vö. „Mert ezt mondja vala magában: Ha csak ruháját illetem is, meggyógyulok”⁷¹).

Ezt már nem lehet fokozni. A következő hangnem már a gyermeké, amelynek ugyan – átkötésként – számos bibliai vonatkozása van, azonban itt a gyermeki nézőpont és nyelv dominál. A versek járulnak most, áldást kérve, „a jó és fenkölt szellemű bácsihoz”, ezúttal nem egy Arany-vers nyomán: két évvel később megjelenik, *A jó öreg úrról* című töredék egyik sorában az a személy, aki „Jó bácsi» már a zsenge kornak”.

A visszatérő „kegyelmes uram” után következő karácsonyi kép („A jó gyermekeknek ajándékot hoz a kis Jézuska, s én ajándéktalanul maradjak mint tavaly?”) Radviczky *Karácsonkor* című, Aranynak is elküldött versét idézi:

A zúgolódás, gúny, harag,
Rég halva már szívemben.
Egy szóval sem panaszkodám
A kis Jézuska ellen.

Arany számára a Radviczky emlegette karácsonyi kép nem örömet, hanem a tíz évvel azelőtt történtek fájdalmának felújítását jelenthette. Az akkori ünnepeket családjával együtt Szalontán töltötte Juliska betegágyánál, aki december 28-án halt meg. Levelezéséből tudjuk, hogy Arany rendkívül érzékeny volt az évfordulókra és a névnapokra. 1875 karácsonya előtt Ercseynek írta a következőket: „Közelednek az ünnepek, Piroska készül és örül nekik erősen. Boldog gyermekkor. Mi öregek oly egyhanguan töltjük mint bármely köznapot. Kivánom hogy ti örömteljesebben töltsétek!”⁷²

Jézus újbóli megjelenése után „a magyar Homér” következik. Arany „Kedvence volt Horác, Virgil, Homér” (*Bolond Istók*, II.): az Arany–Dante viszony megismétlődése ezúttal Petőfi *Tompa Mihálynál* című versére játszik rá: „Akkor mondom el csak, hogy s

⁷⁰ *AJÖM* XVII, 75.

⁷¹ Károlyi-biblia, Mt 9,21; „Mert *ezt* mondja vala: Ha csak ruháit illethetem is, meggyógyulok.” Mk 5,28.

⁷² 1875. dec. 19.

mikép találtam / Homér-Arany Jánost, hazánk uj csillagát”. Végül az a (Vajthó László által is problematikusnak tekintett) befejezés zárja le a levelet, amelyet Reviczky nem csak vár, hanem ő maga fogalmaz meg: „»Fiam! úgy volt az a világ kezdet<.> óta! Te se tégy másképp. Haladj tovább azon az ösvényen, melyre sorsod s talán maguk az istenek vezettek. Amen!«” Ezt a kérést Arany a XXXII. zsoltárból ismerte:

Tanítlak téged, úgy mond az Úr Isten,
És vezérellek az igaz ösvényen,
Szememvel mindenkor rád vigyázok,
Igazgatlak, réád gondot tartok.

Ez az áldáskéréssel és hódolatnyilvánítással végződő levél olyan szuperlatívuszokkal teljes, amelyek erős valószínűséggel inkább taszították Aranyt. Nem volt számára nehéz meglátni az istenítés mögötti bibliai idézeteket s azt, hogy a levél írója őrá magára fordította vissza azt, amit ő Dante és Homérosz nagyságáról kimondott.

Már Tisza Domokosnak írt leveleiben kifogásolta azt, hogy „egyes képei, szólásai szinte hatalmas reminiscenciára mutatnak”,⁷³ másutt megróttá az álpátoszt,⁷⁴ elítélte, ami „*kere-sett, erőltetett*”,⁷⁵ egyik versét azért találta rossznak, „mert nem tagadhat meg némelly gyermekességet”.⁷⁶ Nagykőrösi javításában megjelölte a közhelyeket,⁷⁷ megkívánta a világos kifejezést,⁷⁸ szavá tette, ha „százszor elmondott dolgok vannak újra elmondva”.⁷⁹ Mind e hiányosságokat, igaz, versekről fejtette ki, de bizonyosan állnak a prózai művekre, így a levélre is. A Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú *Szerkesztői üzeneteiben* is hasonló alapelvek találhatók: „Szabaduljon a visszaemlékezésektől más költőkre; legyen szigorú maga iránt; ne írjon ha új eszméi nincsenek; ovakodjék a nyelvdagálytól stb.”⁸⁰ „Ha egy-kissé [!] a rajz, correctebb lesz, sok jót várunk. Semmi affectatio, s ez jó ösvény.”⁸¹

4) Reviczky Koroda Pálnak írta Dentáról, 1875. december 12-én: „Tán az is érdekelni fog, hogy verseimet e napokban küldtem el Arany Jánosnak. Már egy kötetre valót kíválogathatok. – Most általán igen sokat írok, és soha [!] éreztem annyira Goethe szavaínak igazságát: »Es bildet ein Talent in der Stille.«”⁸² A szerkesztő Arany az ehhez hasonló levelekre így válaszolt: „Ön sok verset ír, mondja. Majd ha *kevesebet* ír, azokból küldjön.”⁸³ „Irigyeljük önértetét, mely levelében nyilatkozik. Ha nekünk annyi volna!”⁸⁴

⁷³ 1853. jan. 20. *AJÖM* XVI, 156.

⁷⁴ 1853. máj. 4. *Uo.*, 208.

⁷⁵ 1853. jún. 5. *Uo.*, 236.

⁷⁶ 1853. nov. 22. *Uo.*, 337.

⁷⁷ *AJÖM* XIII, 191.

⁷⁸ *Uo.*, 192.

⁷⁹ *Uo.*, 193.

⁸⁰ SzF I, 5. *AJÖM* XII, 196.

⁸¹ Ko I, II, 1. *Uo.*, 222.

⁸² OSZK Kézirattár, Levelestár.

⁸³ Ko 1863, I, I, 7. sz. *AJÖM* XII, 212.

⁸⁴ Ko 1864, II, I, 11. sz. *Uo.*, 247.

Reviczky nemcsak sokat írt, soknak is mondható az elküldött 21 vers, főleg, ha Arany látásának romlására gondolunk. S közülük az első az *Epigon* címet viseli: az a szó jelenik meg itt, ami ellen a költő, a kritikus és a szerkesztő mindvégig hadakozott. Ezt a verset, keltezetlen levelében, Koroda is kifogásolta: „Az »Epigont« rögtön kidobnám a verseid közül; a ki epigonnak érezi magát, az valódi költő nem lehet. Ez nálad egy (hál’istennek ideiglenes) beteges hangulat kifejezése, mely Gáspártól tapadt reád.”⁸⁵ Ki is maradt a vers az eddig megjelent kötetekből.⁸⁶

Mint a levélben, Arany itt is önmagát fedezhette fel: először a mottót, *A dalnok bújából* választott idézetet, aztán az olyan párhuzamokat, mint az első versszakban „Énekem oly bús-borongós” és „Híves, borongó őszi nap” (*Ősszel*), „Hogy unalom hallani” és „Beült hozzám az unalom” (*Ősszel*), „Ócska eszmehulladékok” és „Tarkázva itt-ott, hogy legyen bizarr, / Jobb írók eszmehulladékaival” (*Vajtina levelei öccséhez*). Vajthó is megbírálta a második versszak elejét: „De milyen nyakatekert módon írja le! *Ósján!* Ha elolvasta, bizonyára finomkodásnak, divatos nyelvficamításnak vehette Arany, pedig Reviczky épen konzervatív hajlamait, divatellenességét akarja hangsúlyozni.”⁸⁷ Az is lehet, hogy egyszerűen hibának tekintette a helyesírást is sokat adó és egykori folyóiratait saját maga korrektúrázó szerkesztő.

Ha Arany csak a versek címeit nézte végig, feltűnhetett neki az *Egy fiúnak* összefüggése a *Fiamnak* címével (benn a „Puha kacsóddal homlokomról” sor a „Kis kacsóid összetéve szépen” refrénkezdetet idézi). Az *Est deus in nobis* alcíme „Egy ismeretlen poeta verset küld a szerkesztőnek”: ez az *Év kezdetén* inspirációjára készülhetett.⁸⁸ Végül az utolsó helyre került *Sátán* kéziratában annyi a javítás, hogy – úgy tetszik – újbóli tisztázást igényelhetett volna.

Nehéz feltételezni, hogy Arany végigolvasta volna az egész küldeményt; ahhoz viszont meglehetett az alapja, hogy az első versekben – a kísérelőlevélhez hasonlóan – önmaga epigonját észlelhessen, ez pedig elvehette kedvét (és erejét) attól, hogy tovább erőltesse szemét. Egy évvel később írta Ercseynek: „Én, pihent szemmel, látok 4–5 perczig valamit, azontul semmit. Már 4 hónapja, hogy így vagyok”.⁸⁹

Reviczky „két év alatt írt, a lapokban (egy pár kivételével) elszórva megjelent” verseinek elolvasását kérte: tehát nem a kezdő költő beavatását kezdeményezte, hanem a már a közönség előtt ismeretessé vált műveinek utólagos jóváhagyását (ebből a szem-

⁸⁵ OSZK Kézirattár, Levelestár.

⁸⁶ Reviczky maga sem volt megelégedve az *Epigonnal*. CSÁSZTVAY Tünde Reviczky-kiadásának jegyzetében idézi következő leveleit: Gáspár Imrének (1874): „Az »Epigon«-ban meglehet, hogy van érzés, de engem egyáltalán ki nem elégít; látszik, hogy csak játékból irtam. Olyan, hogy azt mondják rá: közölhető, legjobb esetben egy-két napig tetszik s azzal vége. – Szerző megírta, de kötetbe föl nem veszi.” – Komjáthy Jenőnek (feltehetőleg 1876 végén): „Silányság az mind, amit én eddig összeírtam. Kár ebből ítélgetni. [...] Epigont, »Őszi dalt írok«-ot s a többi e fajtájú versemet soha se veszem föl kötetembe.” – Komjáthynek, 1876. dec. 19-én: „Nagyon sajnálom, hogy (csak nem Gáspár után?) oly közepszerű versemet nevezni genialisnak, minő az »Epigon«.”

⁸⁷ VAJTHÓ, i. m., 179–180.

⁸⁸ CSÁSZTVAY Tünde jegyzete Kerényi Ferenc észrevételére hivatkozik.

⁸⁹ 1877. jan. 25. (Nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum.)

pontból helyzete hasonló volt a Csillag Mártonéhoz). A már publikált szövegeket bírálva Aranynek feltehetőleg nehezebb esett volna leírni azt, amit a levél javasolt: „»Fiam! úgy volt az a világ kezdet<.> óta! Te se tégy másképp. Haladj tovább azon az ösvényen, melyre sorsod s talán maguk az istenek vezettek. Amen!«”

5) Koroda Pál 1876 januárjában azt kérte Aranytól, engedélyezze, hogy neki ajánlhasssa *A Tulvilág Komödiája* című művét; részleteket is küldött neki. A Pozsonyból írt levél tudomásunk szerint nem maradt fenn. A voltaképpen formális kérés (mert a könyv ajánlásához nem feltétlenül volt szükség beleegyezésre) megteremtette azt a lehetőséget, hogy Arany véleményét mondhasson a megjelenendő drámai költeményről. A következő válasz született:

„Tisztelt uram,

Megbocsát nekem, ha mint tört kedélyű, beteg ember, ki a mellett prozai teendőkkal elhalmozva, alig foglalkozom valaha költői dolgokkal, csak röviden válaszolok becses soraira. Ha kegyed úgy véli, hogy nevem odafüggesztése művének bármi csekély előnyére válik: teheti bizvást. A küldött mutatóványokból úgy látom, hogy a munka sokat ígér; azonban ily tárgyknál az egész compositio határoz leginkább; s az ilyenekre áll az, hogy lehet az ember Dante, Goethe, vagy legalább Madách – de

»mediocribus esse poëtis

Non dī, non homines, non concessere columnae.[«]⁹⁰

Látva a skepsist a közlöttékből, de a feloldást nem: azt az egésznek kell meghoznia, s remélem meg is hozza, mert a nélkül nincs harmonia, nincs költészet.

Fogadja üdvözlétemet!

Budapesten, 1876 januar 10.

Szives tisztelője
Arany János”⁹¹

Milyen feltevéseket kockáztathatunk meg annak magyarázatára, hogy Aranynak több oka volt Korodának, mint Reviczkynek válaszolni?

Beleegyezését köszönet nélkül adta az ajánláshoz, amelyet nem megtisztelésként fogadott, hanem, értelmezése szerint, a szerző azzal a mű megjelenésének, esetleg fogadtatásának javát kívánta volna szolgálni. Válaszát mindenekelőtt ez indokolhatta.

Dante, Goethe és Madách említése az *Isteni színjátékra*, a *Faust*ra és *Az ember tragédiájára* vonatkozik. Madách műve, alcíme szerint, drámai költemény; *A Tulvilág Komödiájának* már címe is erre s a *Divina Commediára* utal. Koroda levelének célja az lehetett, hogy Madách beavatása után saját műve is ilyen kitüntetésben részesülhessen.

⁹⁰ „Ám közepes költőn soha ember, / isten s könyvesboltkirakat nem fog könyörölni!” Horatius: *De arte poetica* (MURAKÖZY Gyula fordítása).

⁹¹ OSZK Kézirattár, Levelestár. Közölve KORODA Pál, *Irodalmi körforgás*, Nyug., 1929, I, 395–397; KOZOLCSA Sándor, *Arany János és Koroda Pál*, It, 1939, 49–50.

Aranynak nem a teljes szöveg, hanem annak még publikálatlan részletei alapján kellett nyilatkoznia, nem úgy, mint Reviczky verseiről, amelyek többsége már megjelent. Ha a még befejezetlennek látszó drámai költeményt a lírai költeményekhez viszonyítjuk, talán nem önkényesség itt ismét az *Irányokra* hivatkozni, amely a lírai műfaj kizárólagossága ellen tiltakozott; Arany Madáchot is ilyenként üdvözölte, mint Petőfi óta az első tehetséget. Nézetünk szerint kockázatosabb lehetett a megnyilatkozás kérése Reviczky bevégzett lírai költeményeiről, mint Koroda nagyobb lélegzetű munkájának egyes részleteiről még annak megjelenése előtt: ez utóbbi ugyanis azt sugallta, hogy a bíráló szerepet játszhat majd a végleges szöveg kialakításában.

A nyomtatásban 50 oldalnyi műnek nem tudjuk, mely részletei szerepeltek a mutatványok között. Arany véleménye („A munka sokat ígér”) korántsem volt egyértelmű: a kérdés az, hogy milyen lesz az egész. Most még nem lehetett a döntő fontosságú kompozíciót látni;⁹² az eredmény pedig közepszerű is lehet, üzent a Horatius-idézet.

Arany látta a mű sugallta szkepszt és hiányolta azt a feloldást, amely meghatározta az ő egész költészeteszményét, „[a] »kiengesztelődés« poétikájá”-t.⁹³ Az értékítélet fő szempontjait, a kompozíciót és a feloldást még nem lehetett megítélni; a beavatás, a mutatványok alapján, így nem történt, nem történhetett meg.

Hogyan értelmezte Koroda ezt a levelet? Unokatestvérének, Reviczkynek írta: „Ő egy levelében oly kedves, oly megtisztelő hangon, a minőről álmodni sem mertem, engedi meg, hogy neki ajánlhassam művemet s a töredékekből (majd minden részből küldtem neki) »sokat ígérőnek[«] mondja a munkát – s előrebocsátván, hogy »mediocribus esse poëtis non dī« stb. reményli, hogy a mutatványokból ki nem vett megoldást [!] a mű meg fogja hozni. – A megoldás, mint neked már megírtam, a VI részben van. Ezt nem küldtem el neki! –

Hiszem, hogy te, kihez mindig bizalmas voltam, gyermekes örömem e nyilatkozatát nem veszed rossz néven[.] Istenem, mit nem adtunk volna annak az embernek úgy két év előtt, ki <...> megjósolja, hogy Arany János írja: »Fogadja üdvözlömet! [«] Aztán posta fordultával felelt!”⁹⁴

„Feloldás” helyett tehát „megoldás” az, amit Arany Koroda szerint hiányolt, ez pedig, a szerző szerint, az el nem küldött részben található. Vajon miért nem láthatta ezt Arany? A probléma tehát – a híradás szerint – már fölvetése előtt megoldódott; s az összefoglalás nem szól sem a kompozíció fontosságáról, sem feloldás, harmónia és költészet összefüggéseiről. „Arany levelére csakugyan büszke lehetsz; irigyeltek” – válaszolta Reviczky,⁹⁵ Koroda egyoldalú, sőt (részben legalább) kevésbé hiteles tudósítása alapján.

A *Tulvilág Komödiája* 1876-ban jelent meg Budapesten, a Weizsmann testvérek könyvnyomdájában, a következő ajánlással: „ARANY JÁNOSNAK mély tisztelete csekély jelül A SZERZŐ.” A Prológ mottója a *Fiamnak* című versből való:

⁹² DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikai öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 103–111, 186–220.

⁹³ *Uo.*, 221–275.

⁹⁴ Keltezés nélkül. OSZK Kézirattár, Levelestár.

⁹⁵ Denta, 1876. jan. 28. OSZK Kézirattár, Levelestár.

„Ó ha bennem is, mint egykor, é p e n
Élne a hit, vigaszul nekem!

Arany.”

Koroda levelének hiányában nincs meg a lehetősége annak, hogy összehasonlíthassuk az elküldött és a megjelent szöveget. Van viszont adatunk arra, hogy Reviczky olvashatta Arany bírálatát: „Itt küldöm jegyzeteidet és Arany János levelét; más apróságot is [!] itt hagytál, de ezeket azt hiszem, nem tekinted »eilgut«-nak”;⁹⁶ annak viszont nincsen nyoma, hogy különbözőképpen értelmezték volna annak szövegét.

Hogyan vélekedett Arany a neki dedikált kötetéről, amelyet a nagyszalontai múzeum őriz? A benne található számos megrovó bejegyzést Hász-Fehér Katalin fogja közölni és elemezni az Arany János lapszéli jegyzeteit tartalmazó, többkötetes munkájában. Az ő összefoglalását idézzük: „[e]sztétikai ítéletét egyetlen rövid kijelentésbe sűríti, melyet feltehetőleg utólag, a mű ismeretében ír a neki szóló ajánlás alá: »Nem kell«.”⁹⁷ Koroda költői beavatásának kérése, ma már tudjuk, nem volt sikeres; ezt ő még nem tudhatta, amikor – mint írja –, művének megjelenése után (feltehetőleg azt átadandó) az Akadémia palotájában felkereste Aranyt.⁹⁸

Reviczky láthatólag zokon vette, hogy az ő levele válasz nélkül maradt. Korodának írta: „Ha az ember szerelemről beszél, nem csitálhatja Aranyt. Ő sohase szeretett, (Hiszen [!] a szerelem a legerősebb szenvedély!) csakis ezért nem énekelte meg szerelmét. A ki örömeinek és bujának nem akar kifejezést adni, az hát ne legyen költő, és utóvégre is minden <subjec> költészet subjektivitás. Azonfelül én azt tartom minden ideális érzelmeimről, hogy »nemesebb lesz, ha kidallom«.”⁹⁹ Ez a logika hasonlatos ahhoz a levelezéshez, amely szerint Arany költészetében azért szorult háttérbe Jézus, „mert a szívében sem foglalhatja el [...] a legelső helyet”.¹⁰⁰ Reviczky végeredménye azonban más: „hát ne legyen költő”. A Korodának írt bírálat vége visszhangzik itt: feloldás „nélkül nincs harmonia, nincs költészet.” Az „Ő sohase szeretett” ítéletébe az *engem* is beletartozik: talán nem jogosulatlan az az értelmezés, amely szerint ’engem sem szeretett’. Ne legyen tehát költő, de azért hadd idézzem *A vigasztaló* című versét. Hozzátehetjük annak közvetlen szövegkörnyezetét:

S a panasz, midőn bevallom,
Nemesebb lesz, ha kidallom.

⁹⁶ „Npéntek. 79.” keltezéssel, OSZK Kézirattár, Levelestár. Az „Eilgut” jelentése: gyorsáru.

⁹⁷ Köszönöm Hász-Fehér Katalinnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta kéziratban lévő munkájának Koroda kötetére vonatkozó fejezetét.

⁹⁸ KORODA, i. m.

⁹⁹ Denta, 1877. márc. OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁰⁰ PODMANICZKY Pálné VARGHA Ilona, *Arany János és az evangélium*, Bp., 1934, 20.

Verseimben van-e érdem:
Sohse' bánom, sose kérdem [...].

Úgy látszik, hogy Reviczky ezt az idézetet, a gondolatmenettel együtt, a következő hónapban, szintén Korodának írt levelében fejezte be: „Ám kövesse kiki a maga meggyőződését, én nem disputálok senkivel s irok oly verseket, a minőket tudok. Másmilyen nem lehetek. [...] Ezen tul pedig csak azon verseimet bocsátom nyilvánosság elé, melyekkel én magam vagyok megelégedve. Bírálatokkal nem törődöm. Milyen kómikus lett volna, ha mások bírálatai után akartam volna verseimet kiválogatni! [...] Ha aztán nekem jók, akkor azt mondom költészetemről: Elég, ha nekem világít!”¹⁰¹ A sérelem feloldása tehát megtalálható (lett volna) *A vigasztaló* utolsó sorában: „Elég, ha nekem világol.”

Ez mindazonáltal nem történt meg. Ezt tanúsítja az a mű, amely Reviczky beavatásának kudarcához kapcsolódik: *Arany Jánosnak. Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére*, amelynek megírásában „esetleg személyes sértettsége is közrejátszhatott”.¹⁰² A két vers összehasonlítása azonban már kapcsolatuk történetének újabb fejezetéhez tartozik.

¹⁰¹ Denta, 1877. ápr. 18. OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁰² CSÁSZTVAY Tünde jegyzete, *i. m.*, II, 906.